

ULUŞÇULUK VE TARİHSEL DÖNEMLENDİRİLMESİ

Yrd.Doç.Dr. Mehmet KARAKAŞ*

ÖZET

Reform ve Rönesans hareketleriyle başlayan ve on sekizinci yüzyılda somutlaşan zihinsel ve toplumsal değişim, önemli sonuçlara yol açmıştır. Bunlardan biri de ulusçuluktur. Bu itibarla ulusçuluk, uygarlık tarihinin dönüm noktalarından birisi olarak bu dönemin insanlık durumunu tanımlayabilecek bir karaktere sahiptir. Kozmopolit ve heterojen yapının türdeş ve homojen bir temel üzerine inşasını ifade eden ulusçuluk, sanayileşme sürecinin hem bir ürünü hem de ideolojik aracıdır.

Modern dünyanın önemli siyasal oluşumlarından biri olan ulusçuluğun tarih sahnesinde belirişi, Avrupa toplumlarının ulus-devlet olma aşamasına ulaşmalarıyla eş zamanlıdır. Bu dönemden günümüze kadar geçen süreç içerisinde ulusçuluğu dört ana dönem içerisinde incelememiz mümkündür. Birinci dönem Fransız Devrimi öncesini, ikinci dönem Fransız Devrimi'nden 1870'lere kadar geçen süreci, üçüncü dönem 1870'lerden 1939'a gelinceye kadar geçen süreci, dördüncü dönem ise 1939'dan günümüze kadar geçen süreci kapsamaktadır.

ABSTRACT

The intellectual and social change that begins with Reformation and Renaissance and concretized in the 18th century has caused various important results. A well-known one is nationalism. As a turning point in the history of civilisation, it has some characteristics that describe the position of mankind of this era. Nationalism, meaning the construction of cosmopolite and heterogenous structure on the standardized and homogeneous base, is both a product and an ideological means of industrialization process.

In the historical scene, as the most important political event of modern world, the occurrence of nationalism is simultaneous with the

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

period that European societies has evolved to nation-states. In this period it is possible to examine the development of nationalism in four main historical phases: the first one continues to the French Revolution; the second begins with French Revolution and ends in 1870s; the third one is between 1870 and 1939; and the last one starts in 1939 and continues up to now.

Reform ve Rönesans hareketleriyle başlayan ve on sekizinci yüzyılda şekillenen zihinsel ve toplumsal değişim, insan temelli bir çok yeni yaklaşımları beraberinde getiren bir sürecin ifadesi olmuştur. Bu süreç, sadece Batı toplumlarının değil, Batı dışı toplumların da geleceğini belirleyen ve geri dönüşün öngörülmediği bir projenin zihinsel kurgusudur. Bu kurgunun pratikte yaşanmasıyla birlikte, ortaya çıkan durumu tanımlayıcı farklı, ancak özü itibariyle aynı olguya atıfta bulunan kavramsallaştırmalar yapıldı. *Aydınlanma çağı modern dönem, sanayi toplumu, ulus ve ulusçuluk çağı akıl çağı* gibi.

Bu makalede ele alacağımız olgunun ifadesi olan *ulusçuluk*, görüldüğü gibi *uygarlık tarihinde* dönüm noktalarından birisi olarak görülen ve bir dönemin *insanlık durumunu* tanımlayabilecek bir karaktere sahiptir. Aslında bu dönemi farklılaştıran öge, dönüşümün ifadesi için saydığımız olguların birlikte ortaya koydukları *Batı medeniyeti* projesidir. Batı gelişme modeli olarak da ifade ettiğimiz bu proje, belirli bir "gelişme çizgisi"nin belirleyici evreninde gerçekleşmiştir.¹

Fransız İhtilali'yle birlikte söz konusu gelişme çizgisi ekseninde meydana gelen siyasi ve toplumsal yapıdaki temel değişiklikler, ulusçuluk çağının zemini oluşturmuştur. Tarihin zorunlu bir aşaması olarak da görülen bu değişiklik, ümmetten ulusa geçişi belirleyen gelişim çizgisinin ifadesidir. Daha önceki insanlık durumu, *kozmpolit* ve *heterojen* yapıdaydı. Yeni sürecin insanlık durumu için

¹ Mehmet Karakaş, "Batı Gelişme Modeli ve Batı-dışı Toplum Olmanın Ötekiliği" *Yeni Türkiye*, Cumhuriyet Özel Sayısı Cilt. III, Sayı. 23-24, Eylül-Aralık 1998. s. 1691-1695.

Türdeşliği ve homojenliği inşa edecek unsur olarak da ulusçuluk icat edildi.

Bütün bu gelişmelerin gerçeklik zemini, sanayileşmeyle birlikte ortaya konulan kültürel, siyasal, entelektüel ve sosyo-ekonomik projedir. Gellner'in ifadesiyle "ulusçuluk gerçekten sanayi toplum örgütlenmesinin yol açtığı bir gelişme olmakla birlikte bu yeni toplumsal örgütlenme biçiminin getirdiği tek sonuç değildir ve bu bakımdan diğer sonuçlardan ayrı ele alınmak zorundadır."²

Ulusçuluğun duygusal-reaksiyonel ve ideolojik bir güç, yani etkin bir siyasa olarak tarih sahnesindeki belirişi Avrupa topluluklarının ulus-devlet olma aşamasına gelmeleriyle eş zamanlıdır. Bunun tarihsel kronolojideki tekabülüyeti ise on sekizinci yüzyılın son çeyreğidir. Kitlelerin ulus olma çabalarında rehber edindikleri prensiplerin siyasi bir doktrini olarak; son iki yüzyıla adeta damgasını vuran ve günümüzde de değişik versiyonlarıyla varlığını hissettiren ulusçuluk olgusu, ortaya çıkışı ve şekillenışı açısından etraflıca ele alınmalıdır.

A) ULUSÇULUĞUN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Ulusçuluk kavramı ölçü alınan gelişme ve uygulamalara göre değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Ancak tanımlamada ortaya çıkan güçlük bütün tanımlara da yansımıştır. Bu anlamda ulusçuluğun tanımının yapılması oldukça güçtür. "Çünkü her şeyden önce ulusçuluk kavramı hiçbir zaman tek başına işlev görmez, her zaman hem önemli hem de en zayıf halkası olduğu bir zincirin içinde yer alır. Bu zincir sürekli olarak ara ya da uç yeni terimlerle zenginleşmiştir; *yurttaşlık*, *yurtseverlik*, *popülizm*, *etnizm*, *etnosantrizm*, *yabancı düşmanlığı*, *şövenizm*, *emperyalizm*, *jingoizm*"³ gibi. Bütün bu bölünmüşlüğüyle ulusçuluk, iki yüzyıldır diğer anlayışlara göre

² Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev.: Büşra E. Behar, Günay G. Özdoğan), İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 81.

³ Etienne Balibar ve Immanuel. Wallerstein, *İrk ulus Sınıf*, (Çev. Nazlı Ökten), Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 62.

kuvvetli bir birleştirici ve güç kaynağı olmuştur. Değişik yapılarla da olsa gerçeklik zemininde somutlaşmıştır. Farklı ortamlarda birbirinden ayrı manzaralar göstermesi de onun ideolojik bir dünya görüşünden ziyade bir sosyo-politik değişme cereyanı olduğunu gösterir.

Toplumsal ve entelektüel unsurların bir olgusu olarak ortaya çıkmış ve siyasal bir hareket olarak belirmiş olan ulusçuluk, ulus öncesi kurumlardan ulus olmaya yönelişin seferberliğini ve birleştiriciliğini yapan bir olgu olarak modern bir karaktere sahiptir. Bu anlamda modernleştirici ve ilerleticidir. Ulus bu temel karakteristiği dikkate alınarak tanımlanmaya çalışılmıştır.

Kavramın terminolojik yapısına baktığımızda yakın bir geçmişe ait olmasına rağmen fevkalade karmaşık bir durum karşımıza çıkmaktadır. On sekizinci yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan ulusçuluk kavramı, birbirine indirgenemeyen, ama birbiriyle ilişkili, hatta birbirinden türemiş anlamlar ifade eden bir yapı arz etmektedir. Literatürdeki ağırlıklı görüşe göre ulusçuluk kavramı, büyük bir ihtimalle İngiliz asıllıdır. Ulusçuluk, 1715'lerden bu yana kullanıldığı görülen 'ulusçu' sıfatından sonra belirmiştir. İngiliz sözlüklerinde yer alışı ise yirminci yüzyıl başlarına tekabül etmektedir. "Ulusçuluk sözcüğü özü bakımından ulusal nitelik ve bilincin belirtilerini kapsamaktadır. Aynı zamanda siyasi, iktisadi ya da dinsel anlamları da bulunmaktadır."⁴

Fransa'da zikredilişi ise on sekizinci yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. Ulusçuluk ilk defa Rahip Barruel tarafından 1789 tarihinde Jacobinlerin vatanseverlik anlayışındaki ahlak dışı (vatanseverlik adına yabancı düşmanlığının bir fazilet olarak görülmesi) durumu tespit etmek için kullanılmıştır. Aynı kavram 1836 yılında ise Mazzini'nin Fransızca olarak "Jeune Suisse"de yayınlanan bir makalesinde de görülüyor. Burada ise tam tersi bir anlamda sömürülen ulusların özlemlerine karşı monarşi emperyalizminin tezahürleri dile getirilmiştir. Ulusçuluk kavramının Fransa'da sözlük ve ansiklopedilerde zikredilmesi ise 1874 tarihiyle başlamaktadır. İlk

⁴ Roul Girardet, *Milliyetçilik*, (Çev.: Yıldızhan Yayla), Köprü Yayınları, İstanbul, 1967, s. 8.

defa Larouss'un 1874 tarihli "Grand Dictionnaire Universal"inde yer alan ulusçuluk kavramı, şovenizm ve halkların ulusal bağımsızlığı olmak üzere iki anlama gelecek biçimde kullanılmıştır. Daha sonra "ulusal çıkar ve ulusal değerlerin siyasal alanda öncelik kazanmasına dayanan bir düşünce sistemi"⁵ olarak üçüncü bir anlam eklenmiştir.

Ulusçuluk kavramı Almanya'da ise daha geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. İthal edilmiş olduğu apaçık görülen bu kavrama yirminci yüzyılın ilk yıllarından önce rastlanmamaktadır. Alman literatüründe ve siyasal yaşamında ulusçuluk, daha çok otoriter ve anti-demokratik bir nitelik kazanarak, Hitler devrinde, sözlükler bu kavramı faşizmle karıştırmak eğilimi göstermiştir.

Farklı bir terminolojik gelişmeye rastlanılan İtalyan literatüründe ise ulusçuluk kavramının ilk defa kullanılışı Almanya ile hemen hemen aynı döneme rastlar. Buradaki baskın anlam ise belirli bir siyasal davranış ve düşünce sistemi doktrinlerinin verdiği anlamdır. Bu yüzden ulusçuluk (nationalisme) ile ulusal kurtuluş (nationalitarisme) özlemini anlatan kavramlar ayrımı yapılmıştır.⁶

Ulusçuluk kavramının zaman ve mekana göre ara ya da uç yeni kavramlarla devamlı surette desteklenmesi, onun tanımının karmaşıklığını ve güçlüğüne ortaya koymaktadır. Temel unsurlarda belirleyici farklılaşma olmasa da, ulusçuluk, hem bir kavram hem de bir siyasal ifade biçimi olarak tanımlanırken farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Daima birbirleriyle ilişkili unsurların oluşturduğu bir zincir içerisinde işlev gören ulusçuluk kavramı değişik anlamlara gelecek şekilde birkaç biçimde kullanılmıştır.⁷

"1. Bütün olarak ulus ve ulus-devletlerin kurulma ve kendini idame ettirme süreci.

2. Bir ulusa ait olma bilinci ve ulusun güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak.

3. Ulus ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm.

⁵ Girardet, s. 9-10.

⁶ Girardet, s. 11.

⁷ D. Anthony Smith, Milli Kimlik, (Çev.: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 119.

4. Uluslar ve ulusal irade hakkında bir kültürel doktrin ile ulusal emellerin ve ulusal iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji.

5. Ulusun amaçlarına ulaşacak ve ulusal iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket."

Bu farklı kullanım biçimlerinin ön plana çıkardığı en temel özellik, ulusçuluğun psikolojik anlamda modern toplumlara has bir olgu olduğudur. Tespit ettiğimiz temel olguyla bağlantılı olarak iki önemli özellikle daha karşılaşıyoruz. Birincisi ulusçuluğun "ulusal topluluk" duygusunun bir sonucu olarak belirmesidir. İkincisi ise "siyasal topluluk" düşüncesini söylem haline getiren ideolojik yapısıdır. Ulusçuluğu, modern bir olgu olduğunu vurgulayarak tanımlayan düşünür Gellner'dir. Gellner, ulusu ve ulusçuluğu *modernleşme*'nin başka bir ifadeyle tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin bir ifadesi olarak değerlendirdiği için tanımlamalarında daima bu noktayı ölçüt almaktadır. O sanayileşmeye geçiş çağının beraberinde ulusçuluk çağını da getirdiğini iddia eder. Çünkü geleneksel (tarımsal) toplumlarda ortaya çıkan güçlü kültürel çeşitlilik ulusun oluşumunun önündeki en temel engeldir. Sanayi toplumunun ortaya çıkışı kültürel homojenleşmeyi de beraberinde getirdiği için siyasal ve kültürel sınırlar belirlenerek ulusalcı zorunluluk kendini hissettirir.

Gellner, geliştirdiği bu model çerçevesinde ulusçuluğu şöyle tanımlar: "Ulusçuluk temelde siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir. ...Etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır."⁸ Bu ilke ve kuramın sanayi döneminin bir olgusu olduğunu ise şöyle açıklıyor: "Ulusçuluk gerçekten sanayi toplum örgütlenmesinin yol açtığı bir gelişme olmakla birlikte bu yeni toplumsal örgütlenme biçiminin getirdiği tek sonuç değildir."⁹

⁸ Gellner, s. 120

⁹ Gellner, s. 81

Gellner, ulusçuluğu, ulus sonrası dönemin bir gelişmesi olarak değerlendirirken, ulus öncesi dönemin özelliklerini de dikkate alıyor. Ulusçuluğu, ulus öncesi dünyanın kültürel ve tarihsel mirasını yeni koşullara uygun yeni birimlerin kristalleşmesi olarak da değerlendiriyor. Ancak bu yaklaşımı da modern dünyada siyasal birimlere meşruiyet kazandırma kuralı olarak belirlemektedir. Bu anlamda Gellner, ulusu olduğu kadar ulusçuluğu da modernitenin neden olduğu gelişmeler bağlamında değerlendirmektedir.

Hobsbawm da ulusçuluk kavramını Gellner'in tanımladığı gibi siyasal birim ile ulusal birimin uyumluluğunu öngören bir ilke olduğu anlamda kullanıyor. Bu anlamda Hobsbawm da Gellner gibi ulusçuluğu, modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak açıklamaktadır.¹⁰

Ulusal topluluk duygusunun bir sonucu olarak ulusçuluğu tanımlamaya çalışanlar ise "*inşa*" kavramı bağlamında bir yaklaşım getirmişlerdir. Bu yaklaşım çerçevesinde "dil" ve "sembolizm" iki anahtar kavramdır. Ulusalci bir dil ve sembolizm, bir ideoloji veya ideolojik hareketten daha geniştir; çoğunlukla sloganlar, fikirler, semboller ve seremoniler aracılığıyla muhayyel bir nüfusun geniş kesimlerinin kitlesel duygularıyla bağlantılandırılır. Bu anlamda ilk ciddi kavramsal model Karl Deutsch tarafından geliştirilmiştir. "Ulusçuluk ve ulus süreçlerinin bir kavramsal modelini oluşturma kaygısıyla hareket eden Deutsch, bir ulusal topluluğun, üyeleri arasındaki karşılıklı ilişkinin yoğunluğuna dayandırdığı savını öne sürer."¹¹

Ulusçuluğu, ulus oluşturma ve inşa etme bilinci olarak tanımlayan bir diğer teorisyen ise Benedict Anderson'dur. Ulusçuluğu çeşitli uluslarla "*hayali cemaat*"e aidiyet duygusu sağlayan bir süreç olarak değerlendiren Anderson, basının gelişmesini, sınırları dil tarafından belirlenen bir ulusal kültürün üyeleri arasında aynı anda

¹⁰ Eric Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev.: Osman Akinhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 23.

¹¹ Christophe Jaffrelot, "Bazı Ulus Teorileri", Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde. (Çev. Siren İdemen), Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 56.

aynı düşünceleri uyandırarak, bir hayali cemaat dayanışmasını sağladığını ileri sürüyor. Bu görüşten hareketle dilin özellikle de *yayın dili*'nin ulusçuluğun oluşumu üzerindeki etkisinin altını çiziyor. Ona göre "dillerin en önemli özelliği, hayali cemaatler türeterek, tikel dayanışma grupları inşa edebilme yetenekleridir. ...Ulusçuluğu icat eden belli bir dilin kendisi değil, yayın dilidir."¹²

Ulusçuluğun üçüncü bir tanımlanma biçimi ise doktrinel bir yaklaşım olarak *ideoloji* olduğu varsayımdır. Ulusçuluğu *ideoloji* olarak değerlendiren düşünürler; bir *inşa süreci* olarak çözümleyenlerle ulusçulukta bir yayılma fenomeni görenler olarak ikiye ayrılırlar.

Özellikle tarihçilerin öne sürdüğü ulusçuluk tanım ve yorumları, farklı etkilerin önemine dikkat çeken "yayılmacı" bir modele dayanır. Bu bağlamda ulusçuluğu ideolojik aidiyet duygusuyla açıklamaya çalışanların başında *Elie Kedourie* gelmektedir. Kedourie, ulusçuluğu doktrinel bir yaklaşım olarak şöyle nitelendiriyor:¹³

"Ulusçuluk doktrininde dil, ırk, kültür ve hatta bazen din aynı temel varlığın -ulusun- çeşitli yönlerini teşkil ederler. Doktrin, bu bakımdan büyük bir katıyet taşımaz. ... Şüphe götürmeyen cihet şudur ki, bu doktrin, insanlığı ayrı ve farklı uluslara böler. ...Ulusçuluk farklı bir politika üslubuna yönelen şümulü bir doktrindir."

Kedourie, bu bağlamda ortaya koyduğu yaklaşımla ait olma ihtiyacının gücüne özel bir anlam yüklemektedir. Almanlar'ın ulusal aidiyet duygusunu çözümlerken, toplumsal yapıların sarsıntılı olduğu bir anda, hep beraber tutarlı ve istikrarlı bir topluluğa ait olma ihtiyacını, ancak, kendilerini ötekilerden farklı tanımlayan ideolojik ulusal aidiyet duygusunun tatmin edebileceği tespitinde bulunuyor.¹⁴

¹² Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*. (Çev.: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 150-151.

¹³ Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*. (Çev.: M. Haluk Timurtaş), M. E. Basımevi, Ankara, 197, s. 65.

¹⁴ E. Kedourie, *Nationalism*, Hutchinson and Co Ltd. Basil Blackwell,, Oxford, 1993, s. 101.

Ulusçuluğu ideolojik aidiyet duygusu ve hareketiyle bir inşa süreci olarak çözümleyenler ise daha çok sosyolog ve antropologlar olmuştur. Bu anlamda kapsamlı bir açıklamaya Smith'in yorumlarında rastlıyoruz. Smith, ulusçuluğu "hali hazırda ya da potansiyel olarak bir ulusu kuracağı bazı mensuplarınca farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir hareket olarak"¹⁵ tanımlıyor.

Smith, ulusçuluğu bir ideolojik hareket olarak tanımlarken bunu devletin ideolojisi olarak vasıflandırıyor. Bu yaklaşımdan şu sonuç çıkıyor: Ulusçuluk, meselenin merkezine ulusu koyar ve dünya tarihi ile kollektif eyleme dair reçeteleri sadece ulus ve fertleriyle ilişkilendirir.

Ulusçuluk kavramına getirilen farklı yaklaşımların ortak bir noktada birleştiklerini görüyoruz. Bu da ulusçuluğun modern zamanların bir olgusu olarak modern ulus ve ulus-devletle bağlantılı bir gelişme göstermesidir. Başka bir ifadeyle modernleşme süreciyle eş zamanlı bir süreçte ulus ve ulus-devlet olgularının argümanlarıyla düşünce ve hareket ortamında kendini hissettirerek dünya sistemi ve toplumlararası ilişkilerde belirleyici unsurlardan biri haline gelmesidir.

Bütün yaklaşımları dikkate alarak ulusçuluğu tanımlayacak olursak; ulusçuluk, sanayileşme süreci içerisinde değişik unsurları oluşturarak canlandırıp bilinçli bir ulus olmayı ve oluşturmayı sağlayan, farklılaşmayı toplum içinden toplum dışına çıkarıp kültürel türdeşliği öngören, ulusal yönetimi örgütlemesine bağlı olarak da ulusal bir ekonomi yaratan, ulus olma aşamasına ulaşma çabalarının hem bir ürünü hem de ideolojik aracıdır.

Bu genel tanımdan hareketle ulusçuluğun üzerinde durduğu, diğer bir ifadeyle onun şekillenmesini sağlayan unsurları şöyle sıralayabiliriz: Vatan (toprak) ve ulusal sınır, ulusal dil, yazı ve semboller, din bağlamında ortak inançlar, tarihsel bellek ve etkili eğitim, kısmen ırk, homojen kültür ve birlikte yaşama duygusu. Bütün

¹⁵ Smith, s. 121.

bunların birlikte duygusal ve reaksiyonel bir aidiyetle güç haline gelmesi, ulusçuluğun niteliğini oluşturur.

B) ULUSÇUĞUN İNŞASI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Modern dünyanın önde gelen siyasal anlayışlarından bir olan ulusçuluğun tarih sahnesinde belirişi, Avrupa topluluklarının ulus-devlet olma aşamasına varmalarıyla eş zamanlıdır. Bu bağlamda ulusçuluk modern bir gelişmedir. Kaynağını ve yükselişini de Avrupa'da bulmuştur. Ulusal kimliğin yaratılmasında etkili olan ulusçuluğu, *Gellner* ve *Kedourie*, icat edilmiş bir olgu olarak görmektedirler. *Kedourie*'ye göre ulusçuluk, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa'da icat edilen bir doktrindir. Bu doktrinin, insanlığın tabiatıyla uluslara bölündüğünü, ulusların da tespiti mümkün belirli vasıflarıyla tanındığını ve tek meşru hükümet şeklinin ulusların kendi kendilerini idare etmeleri olduğunu ileri sürer.¹⁶ Bu açıklamadan ulusu meydana getiren ana unsurun uluslaşmanın kendisi olduğunu anlıyoruz.

Smith de *Kedourie*'nin ve *Gellner*'in görüşlerini benimseyerek bu açıklama tarzına yeni bir açılım getiriyor.¹⁷

"Ulusçuluk aslında çoğu görünüşte yeni ya da özlem olarak "yeni" ulusların yaratılmasına yardım eder. Bir ideoloji ve dil olarak on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru siyasi arenada ortaya çıkan ulusçuluk görece moderndir. Ama uluslar ve ulusçuluk başka bir kültür, toplumsal örgütlenme ya da ideoloji türünden daha fazla "icat edilmiş" değildir. Ulusçuluk "çağın ruhu"nun bir parçası olduğu kadar aynı ölçüde daha eski motif, tahayyül ve fikirlere de bağlıdır."

Smith bu yaklaşımıyla ulusçuluğu, icat edilmesinin yanında, geçmişle olan bağlantıları çerçevesinde de ele almaktadır. Buradan hareketle de ulusçuluğu sadece bir siyasi ideoloji ve toplumsal hareket türü olarak değil, bunların yanında bir kültür biçimi olarak da değerlendirmektedir. Dolayısıyla da ulus öncesi kültürün öğeleri, ulusçuluğun inşasında etkili olmaktadır.

¹⁶ *Kedourie, Avrupa'da...*, s. 1.

¹⁷ *Smith*, s. 118.

Ulusal kimliğin ve karakterin inşasında "geleneğin icat edilmesi", ulusçuluğun en etkin işlevini oluşturur. Geleneğin icadında, "öteki" tarafından tehdit edilen "kendi" kültürünü yenileme ve yeniden biçimlendirme çabası bulunuyor. Bu reform hakim olanın ya da saldırganın taklit edilmesiyle, ama genellikle bir "altın çağ" icadını gerekli kılan kaynaklara dönüş örtüsü altında gerçekleştiriliyor. Yeniden yorumlanan tarih aracılığıyla bu sapma tehdit altındaki kimliği canlandırmak ve itibarını kazandırmakla kalmıyor, özetle karşısında kendi özünde bulunan bir üstünlük kazanma imkanı da veriyor. Bu da ulusalcı bakışın kapısını aralıyor.¹⁸

Altın çağ referanslarıyla icat edilen "geleneğin" ve modern olgularla inşa edilen "şimdi"nin şekillendirdiği ulusçuluğun tarihsel gelişimini, ulusun inşası süreciyle açıklamak mümkündür. Çünkü her iki olgunun gelişimi birbirini belirleyen bir sürecin ifadesidir. Misyonu özerk bir devlet kurmak olan ulusçuluğun oluşturulması, ulusun inşasının yanında, kolektif anlatılar uydurmayı, etnik farklılıkların homojenleştirilmesini ve muhayyel bir cemaatin ideolojisinin yurttaşlara benimsetilmesini de gerektirir. Bu bağlamda *Edward H. Carr*'ın ulus ve ulusların ilişkisi çerçevesinde ortaya koyduğu dönemselleştirmesini, yeni değişimler çerçevesinde geliştirerek ulusçuluğun doğuşu ve gelişimini açıklamada temel ölçü olarak alıyorum.

1. Ulusçuluğun Dönemlendirilmesi

Carr'ın modern anlamıyla ulusun inşasına bağlı olarak ortaya koyduğu tarihsel dönemselleştirmesi çerçevesinde ulusçuluğu dört ana dönem içerisinde incelememiz mümkündür. Birinci dönem *Fransız Devrimi öncesini*, ikinci dönem *Fransız Devrimi'nden 1870'lere* kadar geçen süreci, üçüncü dönem, *1870'lerden 1939'a* gelinceye kadar geçen devreyi, dördüncü dönem ise *1939'lardan günümüze* kadar geçen süreci kapsamaktadır.

Ulusçuluğun tarihsel dönemlendirilmesi Batılı ulusların inşa sürecini tanımlayacak karaktere sahip bir mecrada gelişmiştir.

¹⁸ Jaffrelot, s. 64.

Aydınlanmayla birlikte Batı'ya özgü olarak biçimlenen "modernlik projesi", dönemlendirme konusunu da belirlemiş ve yön vermiştir. Batı gelişme çizgisi olarak da tanımlayabileceğimiz bu projenin dönemlendirmeye ilişkin etkileri her alanda kendini hissettirmiştir. Özellikle tarihi dönemlendirmelerin dayanılmaz arzusu sadece Batılı toplumları değil, Batı dışı toplumları da kapsamına alarak bütün dünya toplumlarını açıklama iddiasında bulunmuştur. Belirli açıklamalara ulaşabilmek için söz konusu dönemlendirmeler kaçınılmaz bir hal almıştır. Batı gelişme çizgisinin belirlediği insanlık durumunun bir verisi olarak aynı serüveni yaşamayan diğer toplumları da kayıtladığı için ciddi yetersizlikleri ve açmazları da beraberinde getirmiştir.

Ulusçuluğun tarihsel gelişimi açısından böyle bir anlayışın oluşturulmuş bir ifadesi olarak dönemlendirilmesi, Batı dışı ulusçulukların gelişimini açıklamada belirli zaafı taşımaktadır. Çünkü ulusçuluk, doğuşu ve gelişimi açısından sabit olguları içermemektedir. Bundan dolayı ulusçuluğun dönemlendirilmesi, hiç de kolay olmayan karmaşık süreçleri izlemek anlamına gelmektedir. Bu noktayı belirttikten sonra dikkat çekilen yetersizliklere ve zorluklara rağmen, ulusçuluğun doğuşunu ve gelişimini dönemlere ayırarak açıklamaya çalışmak, onun daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır.

Birinci dönem olarak adlandırdığımız süreç, ulusçuluğun tarih sahnesinde belli alanları etkilemesiyle birlikte ortaya çıkan değişim belirtileriyle tanımlanabilmektedir. Ortaçağın imparatorluk ve kilise birliğinin tedrici dağılışı sonucunda ulusal devlet ve ulusal kilise düzeninin kurulmasıyla başlayan bu süreç, ulusu hükümdarın kişiliğinde somutlaştırıyordu.¹⁹ Bu dönem, Avrupa'nın genel değişimini sağlayan toplumsal, kültürel, siyasal ve entelektüel unsurların köklerini barındıran ulusçuluk çağına geçişi hazırlayan bir sürecin ifadesidir. Dönemin sonradan "*merkantilizm*" adı verilen ulusal ekonomi politikaları, ulusçuluk anlayışının doğuşunda etkin bir rol oynamıştır. "Merkantilizm, içte Ortaçağ düzeninin tek biçimli temelini oluşturan ekonomik içe kapalılığı, yerel pazarları ve kısıtlayıcı

¹⁹Edward Hallet Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*. (Çev. Osman Akın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 9.

düzenlemeleri ortadan kaldırmaya, devleti ekonomik birim haline getirmeye; dışta ise devletin zenginliğini ve dolayısıyla diğer devletler karşısındaki gücünü arttırmaya çalışıyordu. ...Bu anlamda merkantilizm, ulus-devlet'in çıkarlarıyla özdeşleştirildiği bir dönemin ekonomi politikasıydı”²⁰

Bütün bu gelişmeler kentlerin, ticaretin, imalatçıların gelişimine paralel bir seyir izliyordu. *Carlton Hayes*'e göre bu dönemdeki ulusal uyanışın köklerini oluşturan dört temel gelişme vardır. Bunlar:²¹

- 1- Entelektüeller arasında kozmopolitçiliğin zayıflamasının ve ulusal kültürlerin yükselişinin eşlik ettiği yerli edebiyatların doğuşu ve Latince'nin nispi zayıflaması.
- 2- Feodal ya da şehir devletten, yani Roma İmparatorluğu'nun ayakta kalan kalıntısından daha güçlü ve daha etkin siyasi bir kurum olarak, monarşik ulusal devletin doğuşu.
- 3- Mahalli lonca ya da malikane ekonomisinin ulusal devlet ekonomisine dönüşmesi ve bunun sonucunda ticaretin, sanayinin ve tarımın ulusal düzenlemeye tabi tutulması.
- 4- Katolik Hıristiyanlığı'nın bölünmesi ve ulusal kiliselerin kurulması.

Ulusçuluğun doğuşuna tekabül eden birinci dönemdeki ulusallaşma; dil, siyasi, ekonomik ve dini unsurlardaki değişim bağlamında şekillenmiştir.

Uluslararası ilişkilerin düzenliliği, ulusal güçlerin devlet kurma konusundaki egemenliği, ulusal duygunun çarpıcı bir biçimde yaygınlık ve güç kazanması ulusçuluğun *ikinci gelişme döneminin* temel özelliklerini oluşturmaktadır. Fransız Devrimi'nden 1870'lere gelinceye kadar geçen süreçte şekillenen ikinci dönemdeki ulusçuluk anlayışı, hem siyasi hem de düşünsel anlamda kendini kabul ettirerek toplumlararası ilişkilerde ve dünya sisteminde söz sahibi olmuştur.

²⁰ Carr, s. 11-12.

²¹ Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, (Çev. Murat Çiftkaya), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 53-54.

On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Batı Avrupa coğrafyasında ulusçuluğun gelişimini sağlayan iki önemli gelişmeyle karşılaşırız. Bunlardan birincisi eğitilmiş insanların artmasına bağlı olarak zihinsel değişimin önderleri olan entelektüellerin güçlenmesi, ikincisi ise ulusal ekonominin oluşumunda etkin rol alan burjuva sınıfının oluşmasıdır.

Entelektüellerin liberalizm ideolojisinin gelişmesindeki rolleri, ulus-devletin, demokrasiye dayalı bir anlayış çerçevesinde şekillenmesini sağlarken aynı zamanda ulusçuluk düşüncesinin de demokratikleşmesine neden olmuştur. Carr'ın ifadesiyle "ulusçuluğun demokratikleşmesi, ona yeni ve sarsıcı bir duygusal şevk verdi. Mutlak monarkın kaybolup gitmesiyle birlikte ulusun kişiselleştirilmesi, uluslararası hukukta gerekli bir kolaylık oldu."²²

Bu süreçte entelektüellerin, kavramsal kaynakları farklı da olsa genel bir çaba içerisinde oldukları görülür. Bu ortak çaba, "kendi devletlerini kendi nüfuslarıyla özdeşleştirmeye çalışarak eğitilmiş sınıfları ulus olarak görmeye çalışıyor"²³ oluşlarıdır. Bu yaklaşım çerçevesinde J. J. Rousseau, ulus ile halkı özdeşleştirerek ulusun tek bir hükümdarın kişiliğinde ya da yönetici sınıfta somutlaşmasını reddeden düşünürlerin önde gelenidir. Entelektüellerin ulusalcı kültürün oluşmasında ortaya koydukları ulusalcı dil, üslup ve semboller, kolektif bir zihinsel değişim ve dönüşümü sağlamıştır.

Ulus ve ulusçuluğa ilişkin özel kavram ve dil geliştirerek öneren; düşünceleri ve araştırmaları ile uygun imge, mit ve sembollerle naklettikleri daha geniş emellere ifade kazandıranlar, entelektüellerdir. Ulusallığın ideolojisi ve kültürel çekirdek doktrinini aynı zamanda (*Rousseau, Vico, Herder, Burke, Fichte, Mazzini, Michelet, Palacky, Kromazin* gibi) her biri adına konuştukları topluluğun durumuna uygun düşen unsurları işlemiş filozoflara, hatiplere ve tarihçilere de atfetmek mümkündür.²⁴

²² Carr, s. 15.

²³ Smith, s. 139.

²⁴ Smith, s. 150.

Özetleyecek olursak entelektüeller, ulusçu kavram, mit, sembol ve ideolojinin doğuş ve çözümlenmesinde çığır açıcı bir rol oynamışlardır. Bu süreçte entelektüel sınıf içerisinde en büyük rolü oynayanlar ise toplum felsefecileri olmuştur. Bunlar adeta ulusçuluğun dölleyicileri olmuşlardır.

Belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, kendini farklı bir etnik ve kültürel karaktere sahip gören ve monarkın yönetimi yerine halk egemenliğini kurmak için mücadele eden toplumsal grup için, kendi kaderini kendisinin belirlemesi yönündeki siyasal fikrini hayata geçirerek ulusçuluğun güçlenmesinde etkili olan ikinci gelişme ise *burjuvazinin* doğuşudur.²⁵

Ulusçuluğun amaçlarından biri de *ulusal ekonominin* yaratılmasıdır. Önceki dönemde Merkantilist anlayışa bağlı bir ulusal ekonomik bütünleşmenin varlığından söz etmiştik. Bu dönemde ise itici gücünü burjuvazinin oluşturduğu "laissez-faire" teorisi üzerine kurulu bir ekonomik anlayışın ulusal ekonomik bütünleşmede etkili olduğunu görüyoruz. Burjuvazi, ekonomik faaliyetini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek için feodal sınırların ötesinde geniş bir alanda bütünleşme sağlamasını ve keyfi müdahalelerin olmasını isteyerek, yeni ekonomik düzenin etkili gücü haline gelmiştir.

Merkantilist anlayışla laissez-faire anlayışı arasındaki temel fark; merkantilistlerin, pastanın büyüklüğünün sabit olduğuna inanmalarına karşılık, laissez-faire filozoflarının, pastanın büyüklüğünün bireysel çabanın girişimciliği ve yaratıcılığı ile sınırsız olarak büyütülebileceği ve büyütülmesi gerektiğine inanmalarıdır.²⁶

Görüldüğü gibi bu dönemde büyük ölçüde entelektüellerin etkinliğine bağlı olarak zihinsel değişim ve burjuva sınıfının oluşması sonucunda kendi kaderini belirlemedeki etkinliği, ulusçuluk hareketinin temel dinamikleri olarak ortaya çıkmaktadır.

²⁵ Tom B. Bottomore, *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Ferit Mutlu), Teori Yayınları, İstanbul, 1987, s. 59-60.

²⁶ Carr, s. 17.

Fransız Devrimi'nden sonra ulusçuluk adına değişerek hareketlenen süreç, siyasal rejimlere, iktisadi ve toplumsal yapılara göre farklılaşan bir modellenme ve uyarlanma evresi geçirdi. Bunun sonucunda da "hayali cemaat" tasavvur edilebilir bütün çağdaş toplumlara yayıldı.²⁷ Bu süreci önceki dönemden ayıran en temel farklılık da ulus ve ulusçuluk oluşturmadaki modelin somutlaşmasına bağlı olarak yaygınlaşmasıdır. Bu anlamda Fransız Devrimi, modern ulusçuluğun tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu gelişme, ulusçuluğun sadece İngiltere'den Avrupa coğrafyasına geçişini değil, aynı zamanda demokratik ve laik biçimiyle doğuşunu da işaretler.

Fransız Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan *eşitlik*, *özgürlük*, *dayanışma*, *vatan* ve özellikle *halk egemenliği* gibi kavramlar ulusçuluğun önünün açılmasında önemli rol oynamışlardır. Bu kavramların oluşmasında da liberalizm ideolojisinin rolünü hatırlatmak gerekir. Liberalizm etkisiyle oluşan kavramlarla beslenen ulusçuluk, başka ülkelere saldırma yetkisini kendinde bulan fanatik bir doktrin değil, dünyanın değişik uluslardan oluştuğunu kabullenen ve kendi ulusuna ait nitelikleri geliştirme ya da ulusal bağımsızlığını amaçlayan bir felsefeyi çağırıyordu. Bu romantik ulusçuluk anlayışı, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar devam etmiş, bundan sonra değişerek baskı ve yayılma ideolojisine dönüşmüştür.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar ulusçuluk, çağın romantik liberalizminin rengini de alarak, Avrupa coğrafyasına hızlı bir biçimde yayılmıştı. Akımın siyasi içeriğini ise her ulus kendi halkına dayanan özgür ulus-devletini kurarak kendi kaderini kendisinin tayin edeceği (self-determination) bir anlayış oluşturuyordu. "Böylelikle her vatandaşın şahsi özgürlükleri garanti edilecek, meclise dayalı hükümet kurulacak; eğitim, kamu yatırımları ve kamu sağlığı teşvik edilecek ve maddi refah ve kalkınmışlık artacaktı. Geleceğin bir yüzü de özgür ulus-devlet ve halklar arasındaki ikili ve çok taraflı mutlu barış tablosunu içeriyordu."²⁸

²⁷ Anderson, s. 176.

²⁸ Hayes, s. 113.

Romantik liberalizm etkisindeki ulusçuluk, 1870'lere kadar belirtilen özellikler doğrultusunda özellikle Avrupa coğrafyasında önemli bir değişimin ifadesi oldu. 1870'lerden sonra ise Almanya'da belli bir değişime uğrayan ulusçuluk, farklı bir form ve muhteva kazanmaya başlamıştı. Carr'ın ifadesiyle "1870'ten sonra ulus kurma sürecinin yapıcı yanı tamamlanmıştı."²⁹ Belirtilen tarihle birlikte ton ve karakterini değiştiren ulusçuluk, gelişimi açısından 1870'le 1939 tarihleri arasında belirleyen *üçüncü dönemine* giriyordu.

Bu dönemde ulusçuluk, liberalizm ideolojisinden baskı ve yayılcı bir ideolojiye dönüşmüştü. Bu yeni görünüm ise üç ana neden bağlamında oluşmuştu. Bunlar, yeni toplumsal katmanların ulusun fiili üyeliğine getirilmesi, ekonomik güçle siyasal gücün yeniden birleşmesinin gözle görülür hale gelmesi ve ulusların sayısındaki artıştır.

Ulusçuluk adına on dokuzuncu yüzyılın son otuz yılına damgasını vuran gelişme, kuşkusuz, yeni toplumsal katmanların ulusun tam üyeliğine yükselişi idi. Aşağı sınıfların siyasal rüştlerine ulaşması anlamına da gelen bu durum, sanayinin ve sınai becerilerin gelişmesi ve şehir nüfuslarının önem ve sayı bakımından hızla büyümesi, işçi örgütlerinin ve işçilerin siyasal bilinçlerinin artışı, genel zorunlu eğitimin yürürlüğe girmesi ve oy hakkının kapsamının genişlemesinin bir sonucuydu.

Almanya'da *Otto von Bismarck*'ın işçilere heyecanlı bir ulusçuluktan kazanacakları konusundaki vaatleri, yeni katmanların, ulusçuluğun kabarışındaki etkisine bir örnek oluşturuyordu. Bismarck bu yaklaşımının dışında Alman liberallerinin muhalefetine rağmen, Muhafazakar Prusya'nın hakim olacağı ve Avusturya'nın da dışlanacağı ulusal bir Alman devletinden yana bir tavır da geliştirmişti. Prusya militarizmini destekleyerek sağlıklı tüm Prusyalılar'a askerlik yükümlülüğü getirdi ve kurduğu güçlü orduyu üç saldırı savaşında başarıyla kullandı.³⁰

²⁹ Carr, s. 22.

³⁰ Hayes, s. 115.

Alman ulusçuluğunun militarizmi içselleştirmiş yapısı, diğer ulus-devletleri de harekete geçirerek; içte homojen bir yapı oluşturma, dışa karşı da güçlü olduğunu göstererek saldırgan bir ulusçuluk anlayışının oluşmasına yol açtı.

Ulusçuluğun bu dönemdeki kabarışının altında yatan ikinci neden; ulusçuluğun, siyasal gücün ekonomik politikaya kendini yeniden dayatmasıyla, siyasal alandan ekonomik alana yayılması idi. Bu anlayış modern ulusçuluğun geliştiği her yerde yaygın olarak kendini göstermişti. Ekonomik güçle siyasal gücün yeniden birleşmesi, ulusçu bir ekonomik anlayışı beraberinde getirdi. Sanayi Devrimi'nin uluslararası ticari ilişkiyi arttıracak ve halklar arasında geniş işbirliğini sağlayacağı farzediliyordu. Başlangıçta *laissez faire* anlayışına bağlı olarak böyle bir ilişki biçimi ortaya çıktı. Ancak Devrimin yaygınlaşmasıyla, işbirliğinin daha kapsamlı bir kabul göreceği varsayımı ulusçu ekonomik anlayışa takıldı. Kuşkusuz Devrim uluslararası ticareti arttırdı, fakat Devrim'in ulusal iç ticaret ve gelişmeye katkısı daha fazla oldu. Bunun göstergesi olarak kredi ve bankacılık işlemleri daha çok ulusal düzeyde işlem gördü. Sendikalaşmış emek, uluslar tarafından örgütlendi. İç seyahat hacmi dış seyahate göre çok yüksek bir seviyede gerçekleşti. Basındaki iç haberler dış haberlere göre daha fazlaydı. Eğitim uluslararası değil, ulusal temel esas alınarak düzenlendi. Diğer alanlarda da buna benzer ulusal iç gelişmeler uluslararası gelişmelere göre daha ağır bastı.³¹

Bütün bu gelişmeler ulusların diğer uluslar karşısında güçlü olmasını sağlayacak ekonomik ulusçuluğun palazlanmasını sağladı. Ekonomik ulusalcılığın siyasetle işbirliği yapması ise genel ulusçuluk anlayışının kabarışına yol açtı. Bu anlamda Sanayi Devrimi, ulusçuluğun yayılmasına ve güçlenmesine bir çok açılardan katkıda bulundu. Çünkü ekonomik ulusçuluk yoluyla uluslar, kalkınma ve güçlenme duygusuyla güdülendiler. Güçlü olmanın ve uluslararası ilişkilerde haklarını etkin bir şekilde koruyabilmenin tek çıkar yolu buydu.

³¹ Hayes, s. 120.

Bu dönemde ulusçuluğun kabarışının üçüncü nedeni ise ulusların sayısında görülen olağanüstü artıştır. Ulusların kendi kaderini belirleme anlayışı, devlet haline gelmiş ulusların niceliksel artışını belirleyen temel nedenlerden biriydi. Fransız Devrimiyle birlikte imparatorlukların (Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları gibi) dağılma sürecine girmesi, siyasal anlamda ulus-devlet birimlerinin artmasını sağlarken, imparatorluk olmayan fakat değişik uluslardan oluşan birleşik birimlerin de parçalanmasına yol açtı.³²

Sınırların çoğalması, kaçınılmaz olarak uluslararası ticareti daraltıp rekabetin artmasına neden oldu. Rekabet, ulusların güçlülüğüne dayalı olduğu için, içsel donanımın gerekliliği ulusçuluk duygusunu besleyen bir olgu haline geldi. Ulusçuluğun coğrafi sınırlarının gelişmesi, sadece ulusların ve ulusçulukların artması değil; ayrıca ulusçuluk fikrinin tohumlarının yeni ve bakir topraklara ekilmesi anlamına da geldi. Genel olarak bu dönemde ulusçuluğun gelişimine baktığımızda, saldırgan güce dayalı ve yayılcı bir ideolojiye dönüştüğüne şahit olmaktadır. Söz konusu ideolojik anlayış ise *militarizm*, *emperyalist duygu*, *sosyal Darwinizm* ve *ırkçılık* gibi akımların etkisiyle şekillenmiştir.

Carr'ın henüz ifadelendiremediği, ancak gelişmelerdeki nitelik farklılaşması dolayısıyla ulusçuluğun gelişimini açıklamada karşımıza 1939'lardan başlayıp günümüze kadar geçen *dördüncü bir dönem* daha çıkmaktadır. Çünkü modern ulusçuluğun gelişimini, dördüncü bir dönemle açıklamaya çalışmak, günümüz gelişmelerinin daha anlaşılır hale gelmesini sağlayacaktır.

Genel bir ittifakla bir çok düşünür, II. Dünya Savaşı sonrasında Cemiyet-i Akvam'ın (Kavimler Birliği) kurulmasıyla ve çok-uluslu şirketlerin yavaş yavaş ortaya çıkmasıyla, çok-uluslu güç karşısında ulusçuluğun düşüşe geçeceğini düşünüyordu. Başka bir ifadeyle 1950-1980 yılları arasındaki farklı durumdan hareketle ulusçuluk çağının kapanacağı konusunda kehanette bulunurken, 1980'li yıllar sonlarına doğru ulusçuluk kendini bir kez daha hissettirmeye başladı. Özellikle Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte etnik

³² Carr, s. 28-29.

kökene dayalı bilinçlenmeler ve siyasi hareketlenmeler yoğun bir biçimde hissedilmeye başlandı. Körfez kriziyle birlikte Amerika'nın önderliğinde dillendirilen *Yeni Dünya Düzeni*, çok uluslu bir söylemi ön plana çıkarmıştı. Ancak özellikle Balkanlarda, Ortadoğu'da ve Kafkasya'daki gelişmeler bu söylemin gücünün ve gerçekliğinin zaaf içinde olduğunu herkese ispatladı. Ve ulusçuluk, Carr'ın tereddütle söylemeye çalıştığı,³³ ancak içeriğinin farklılaştığı dördüncü dönemini şekillendirerek tarihin oluşumundaki etkinliğini bir kez daha göstermiş oldu.

I. Dünya Savaşı, hanedanlığın altın çağını sona erdirmişti. 1922'de Habsburglar, Hohenzollenler, Romanovlar ve Osmanlılar artık yoktu. İmparatorlukların boşalttığı otorite, Cemiyet-i Akvam tarafından doldurulmaya çalışıldı. Kavimlerin işbirliği ve dayanışması tezine dayalı bu oluşum, ulusçulukları yok etme yerine, ulusal kimlikleriyle kabul edilen ulusların onaylanması anlamını taşıyordu. Bu anlamda II. Dünya Savaşı mahşerinden sonra ulus-devlet taşkın noktasına ulaşmıştı. Yeni devletlerin "ulus inşa etme" politikalarında, gerçek, popüler bir ulusçu coşku ile kitle iletişimi, eğitim sistemi, idari düzenlemeler ve benzeri yollarla sistematik hatta Makyavelci bir tarzda ulusçu ideolojinin yaygınlaştırılmalarını sıklıkla yan yana görebiliyoruz.³⁴

Ulusçuluk bu dönemde bir kitle hareketi olarak da siyasal ve toplumsal alanda önemli bir rol oynamaktır. Günümüzde ulusçuluk, toplumun geniş kesimlerine dayanmakta ve yalnızca şiddete başvuran değil aynı zamanda barışçı kitle hareketlenmelerini de sağlayabilen dinamik bir ajan olarak değerlendirilmektedir. Baltık Cumhuriyetlerinin SSCB'den bağımsızlaşmaları bu anlayış çerçevesinde olmuştur. Bunun yanında sınıflara bölünmüş toplumun günümüzdeki çözülüşü, toplumsal sınırları aşarak kolayca yayılan bir tür ulusçuluğun ilerlemesine katkıda bulunan ilginç bir gelişme de yaşanmaktadır. Öngörülebilir bir gelecekte, bir tür ulus-ötesi organizasyon oluşturma girişimi içinde olan çeşitli ulus-devletlerin

³³ Carr, s. 40-42.

³⁴ Anderson, s. 129.

yurttaşlarını etkileyen üçüncü bir ulusçuluk türü gelişeceği olasıdır. Avrupa Birliği'nin eğer süreç ilerleyebilirse, yerel kimliği silmeyecek olan yeni bir ulusçuluk anlayışını geliştireceği kehanet değildir. Bu dönemin başka bir özelliği de, teknolojinin gelişimine bağlı olarak kitle iletişim mekanizmalarının ulusçuluk üzerindeki etkisiyle oluşmaktadır. Buna göre kitle iletişim mekanizmaları, modern toplumlardaki simgesel biçimleri iletme yollarının artmasını sağlayarak, hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunda kültürel simgelerin, popüler yönelimleri olan liderlerin önemini imajlarla yaygınlaştırılarak pekiştirilmesi sağlanacaktır.

Ulusçuluk hareketlerinin bu dönemdeki bir diğer temel özelliği de belirli bir modele dayanıyor olmasıdır. Ulusçuluğun iki yüzyıla yakın geçmişi içerisinde geçirmiş olduğu üç dönemin deneyimi, bu dönemde ortaya çıkan ulusçu yaklaşımlara yol gösterici çerçevede bir anlam ifade etmektedir. Son zamanlarda kendini gösteren ulusçuluğun yeniden canlanışının altında yerel dönüşümlerin özellikleri yatmaktadır. Bu dönemde yeni bir güç ve enerji göstererek yenilenen ulusçuluklar, esas itibarıyla "devletsiz uluslar" aracılığıyla canlandığı görülmektedir. Bu durum, hakim ulus-devlet anlayışının yurttaşlık yapısında belirli kırılmalara yol açtığını göstermektedir. Erken modern dönemde, -ulusçuluk çağında- "*kültürel türdeşlik*" bir zorunluluk biçiminde sanayi toplumunun bir özelliği olarak da kendini dayatırken; geç modern dönemde -günümüzde- kimliklerin ifade edilişiyle oluşturulacak devlet organizasyonunda kültürel türdeşliğin aksine "*çok-kültürlü yurttaşlık*" olgusu ön plana çıkmaktadır.

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapacak olursak, ulusçuluk, dört gelişim evresinde de ulus-devletlerin kuruluşu ve gelişimine eşlik ederek meşrulaştırıcı bir ideoloji işlevi görmüştür. Ancak ilk üç dönemde ve dördüncü dönemin başlarında, kültürel farklılıklara vurgu yaparken, dördüncü dönemin sonlarına doğru küreselleşme olgusunun da etkisiyle bireysel kültürlerin değerleri ve önceki anlayıştan farklı olarak; insanların kendi kaderlerini tayin etme hakkı üzerine oluşturduğu söyleme dayalı homojenleştirmeye karşı çıkış görülmektedir. .

KAYNAKÇA

- ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler*, (Çev., İskender Savaşır) Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- BALIBAR, Etienne ve WALLERSTEIN, Immanuel, *İrk ulus Sınıf*, (Çev., Nazlı Ökten), Metis Yayınları, İstanbul, 1995.
- BOTTOMORE, Tom B., *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev., Erol Mutlu), Teori Yayınları, İstanbul, 1987.
- CARR, E. Hallet, *Milliyetçilik ve Sonrası*, (Çev., Osman Akın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- GELLNER, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev., Büşra E. Behar, Günay G.Özdoğan), İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.
- GIRARDET, Roul, *Milliyetçilik*, (Çev., Yıldızhan Yayla), Köprü Yayınları, İstanbul, 1967.
- HAYES, Carlton J. H., *Milliyetçilik: Bir Din*, (Çev. Murat Çiftkaya), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- HOBSBOWM, Eric J., , *Milletler ve Milliyetçilik*, (Çev.,Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
- JAFFRELOT, Christophe, "Bazı Ulus Teorileri", Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde, (Çev. Siren İdemen), Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARAKAŞ, Mehmet, "Batı Gelişme Modeli ve Batı-dışı Toplum Olmanın Ötekiliği" *Yeni Türkiye*, Cumhuriyet Özel Sayısı Cilt, III, Sayı. 23-24, Eylül-Aralık 1998.
- KEDOURIE, Elie, , *Avrupa'da Milliyetçilik*, (Çev. M. Haluk Timurtaş), MEB Basımevi, Ankara, 1971.
- KEDOURIE, E., *Nationalism*, Hutchinson and Co Ltd. Basil Balckwell, Oxford-Cambridge, 1993.
- SMITH, D. Anthony, *Milli Kimlik*, (Çev.: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.